

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΑΡΤΑΣ

Η ΒΛΑΧΕΡΝΑ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ

Η ΒΛΑΧΕΡΝΑ
ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ
ΒΑΡΒΑΡΑ Ν. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΦΟΡΕΙΑ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΑΡΤΑΣ

Η ΒΛΑΧΕΡΝΑ ΤΗΣ ΑΡΤΑΣ

ΑΡΤΑ 2015

Περιεχόμενα

Προλογικό σημείωμα του Σεβασμιωτάτου Μητροπολίτη Νικοπόλεως και Πρεβέζης κ.κ. ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΥ	9
Πρόλογος, Β. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ	13
Ιστορικά Β. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ	19
Η έρευνα του μνημείου Β. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ.....	23
Η αρχιτεκτονική του ναού της Βλαχέρνας Γ. ΒΕΛΕΝΗΣ - Β. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ.....	27
Ο κεραμοπλαστικός διάκοσμος της Βλαχέρνας Κ. ΤΣΟΥΡΗΣ	67
Το δάπεδο της Βλαχέρνας Χρ. ΠΙΝΑΤΣΗ.....	75
Το βυζαντινό μαρμάρινο τέμπλο Β. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ.....	83
Τα γλυπτά της Βλαχέρνας Β. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ	97
Οι σαρκοφάγοι Β. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ	107

Οι ταφικές επιγραφές του Ναού της Βλαχέρνας Γ. ΒΕΛΕΝΗΣ	119
Οι τοιχογραφίες του Ιερού και του κυρίως Ναού Μ. ΑΧΕΙΜΑΣΤΟΥ-ΠΟΤΑΜΙΑΝΟΥ	139
Οι βυζαντινές τοιχογραφίες που ανακαλύφθηκαν πρόσφατα Β. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ	189
Οι νεώτερες τοιχογραφίες Β. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ	203
Το ξυλόγλυπτο τέμπλο και οι εικόνες του ΓΡ. ΜΑΝΟΠΟΥΛΟΣ	207
Το οικοδομικό συγκρότημα της Μονής Βλαχέρνας Σ. ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ, Κ. ΖΗΚΑΣ	221
Η μελέτη συντήρησης, αποκατάστασης και ανάδειξης του οικοδομικού συγκροτήματος της Μονής Βλαχέρνας Σ. ΜΑΜΑΛΟΥΚΟΣ, Κ. ΖΗΚΑΣ	233
Βλαχέρνα. Οι εργασίες στερέωσης και ανάδειξης	243
Α. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΥ, Β. ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ	
Σημειώσεις	263
Βιβλιογραφία	279
Παράρτημα, φωτογραφιών, «Ἐπὶ τῷ ἔργῳ»	284
Summaries	299

Βλαχέρνα. Οι εργασίες στερέωσης και ανάδειξης

Η Βλαχέρνα έχει χαρακτηριστεί ως ιστορικό διατηρητέο μνημείο το 1921 (ΦΕΚ 68/Α/26-4-1921). Η σημερινή μορφή του ναού οφείλεται σε εργασίες που έγιναν κυρίως παλαιότερα από τα διάφορα εκκλησιαστικά συμβούλια και τα τελευταία χρόνια από την Αρχαιολογική Υπηρεσία²⁹⁹.

Από τις σημαντικότερες εργασίες στερέωσης και αποκατάστασης του μνημείου είναι οι εργασίες που έγιναν το 1975-6, όταν η προσπάθεια έμφραξης των ρωγμών των θόλων, οδήγησε στον εντοπισμό και λίγο αργότερα στην αποκάλυψη μέρους των σημαντικότερων βυζαντινών τοιχογραφιών του ναού³⁰⁰. Τότε παράλληλα με τη συντήρηση των τοιχογραφιών υλοποιήθηκαν και αρκετές μικρής τάξης οικοδομικές εργασίες. Τη δεκαετία του '90 μετά από πολλές και επίπονες προσπάθειες των αρχαιολόγων της Υπηρεσίας κατέστη δυνατή η απομάκρυνση του νεκροταφείου (εικ. 2), που καταλάμβανε ολόκληρο το ανατολικό μέρος του περιβόλου του ναού, αρκετοί τάφοι του οποίου βρισκόταν σχεδόν σε επαφή με τις αψίδες του ναού. Παρόλα αυτά η κατάσταση του μνημείου και του περιβάλλοντος χώρου εξακολουθούσε να είναι θλιβερή και απαράδεκτη, καθώς η Βλαχέρνα έχρηζε πολλών και εργασιών και γενικότερης φροντίδας.

Η δεύτερη μεγάλη επέμβαση πραγματοποιήθηκε στο μνημείο κατά το χρονικό διάστημα 2004-2006³⁰¹ (εικ. 225) Οι εργασίες άρχισαν από τη στέγη του κυρίως ναού (εικ. 226α, β), που παρουσίαζε πολλά προβλήματα, τα οποία επιδείνωναν την ήδη

Εικ. 226α. Αποψη του ναού από βορειοανατολικά, κατά τη διάρκεια των εργασιών 2004-2006.

βεβαρυσμένη κατάσταση διατήρησης των συντηρημένων το 1976 βυζαντινών τοιχογραφιών. Απομακρύνθηκε το μεγαλύτερο μέρος των επάλληλων κεραμώσεων που κάλυπταν μεγάλα τμήματα των πλευρικών τρούλων του ναού, πολλά από τα παράθυρα των οποίων είχαν τοιχιστεί³⁰²(εικ. 233α, β, 234α, β, 235α,β). Αφαιρέθηκε η ανώτερη στρώση και αποκαλύφθηκε η οψιμότερη βυζαντινή κεράμωση σε όλη την έκταση των εξωραχίων των καμαρών του κυρίως ναού. Η αρχαιολογική έρευνα που ακολούθησε στη στέγη του μνημείου, έφερε στο φως σημαντικά στοιχεία για την έδραση, τη μορφή και την κατασκευή των τρούλλων³⁰³, τα οποία περιληπτικά συνοψίζονται στα εξής:

Κεντρικός Τρούλος. Ο τρούλος κατασκευασμένος από αμιγή πλινθοδομή με ημικυλινδρικούς κτιστούς πεσίσκους στις γωνίες φέρει κάτω από τε στέψη του διπλό οδοντωτό γείσο και λιγοστά κεραμοπλαστικά στοιχεία. Αφαιρέθηκαν τα σαθρά κυρίως μεταγενέστερα κονιάματα και οι ακαλαίσθητες συμπληρώσεις στην τοιχοποιία του τυμπάνου του τρούλου. Επισκευάσθηκαν σποραδικά οι πλίνθινοι ημικιονίσκοι στις ακμές των πλευρών του και αποκαταστάθηκαν σποραδικά τα δι-

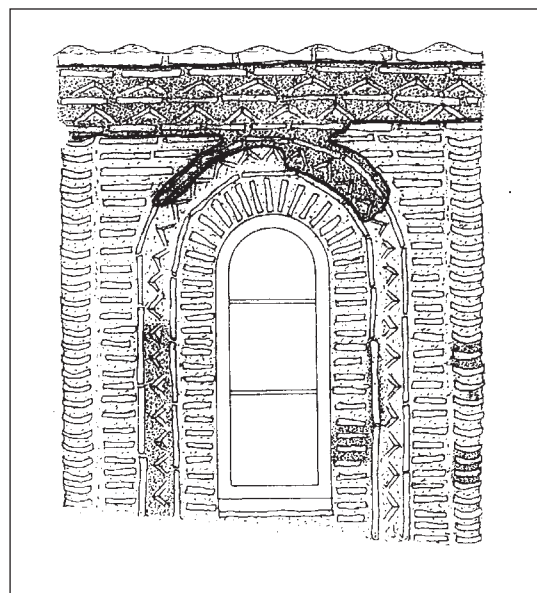
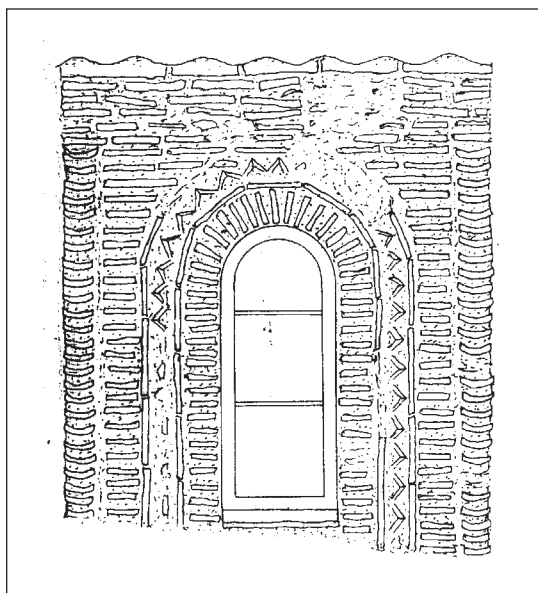

Εικ. 226β. Ο νότιος τρούλος. Κατά τη διάρκεια των εργασιών.

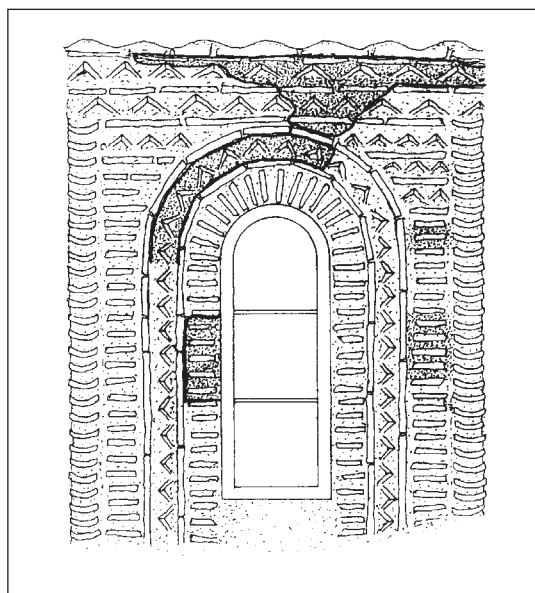
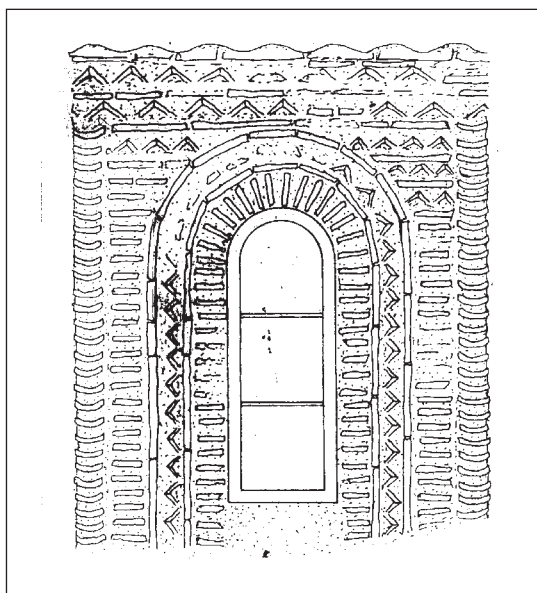
πλά οδοντωτά γείσα της επίστεψης του τυμπάνου καθώς και τα οδοντωτά πλαίσια των παραθύρων³⁰⁴ (εικ. 227,228, 229, 230). Σοβατίστηκαν οι ποδιές των παραθύρων, και όπου ήταν δυνατόν αντικαταστάθηκαν με νέες.

Όλες οι προαναφερόμενες εργασίες στον τρούλο οριοθετήθηκαν με φύλλα μολύβδου, προκειμένου να διαχωρίζονται με ευκρίνεια οι επεμβάσεις (231α,β, 232α,β). Μετά την απομάκρυνση των παλαιότερων κεραμώσεων και των μπάζων από τη στέγη της κεντρικής καμάρας “αναδύθηκε” το κατώτερο τμήμα του τυμπάνου του τρούλου, καθώς και η κυβική βάση στηριξής του. Ήρθαν επίσης στο φως διάφορα κατασκευαστικά στοιχεία³⁰⁵.

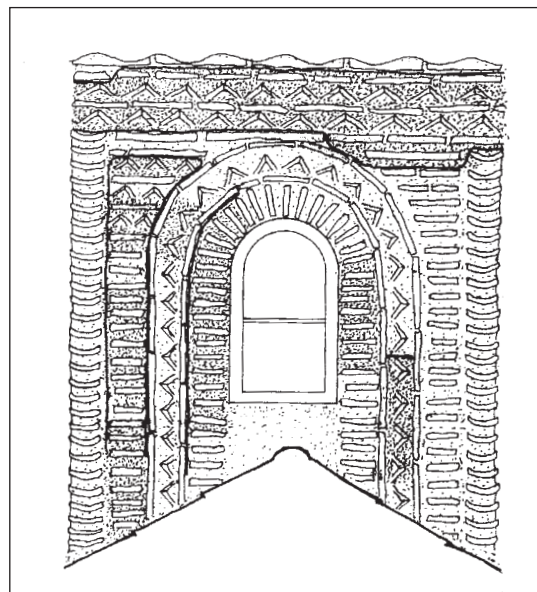
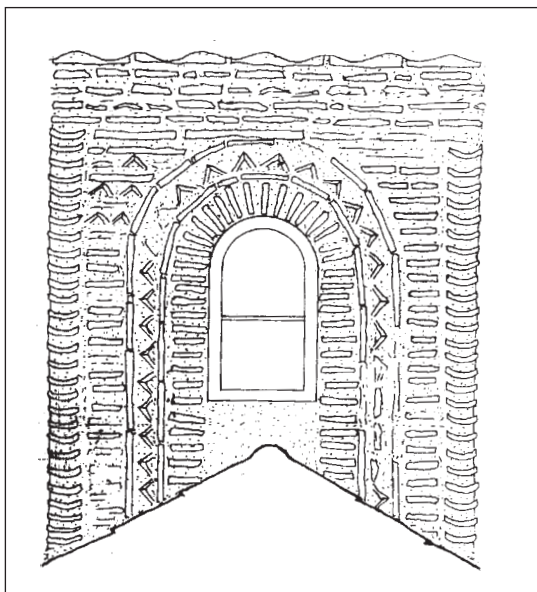
Η κατώτερη ζώνη του τυμπάνου είναι επενδεδυμένη με σειρά ορθογωνικών πλίνθων (0,07Χ0,07Χ0,02μ.). Η κυβική βάση του κατασκευασμένη με πλακοειδείς λίθους και πλίνθους, έφερε οριζόντιες και ξύλινες δοκούς (σώζονται οι δοκοθήκες) ενσωματωμένες σε ασβεστοκονίαμα, οι οποίες περίζωναν και εισχωρούσαν ελαφρώς στο τύμπανο του τρούλου.

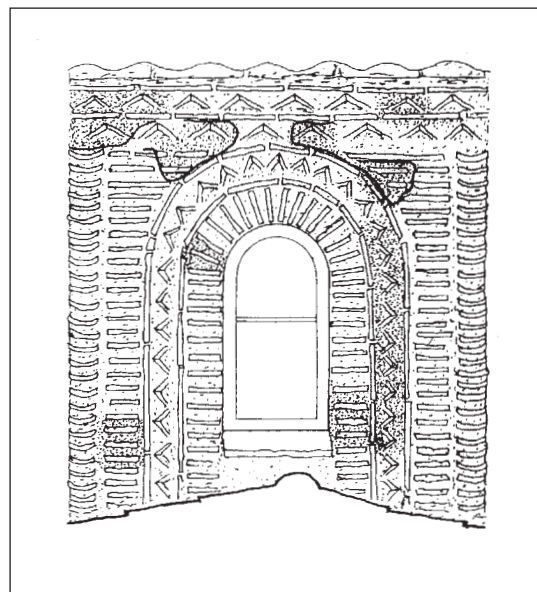
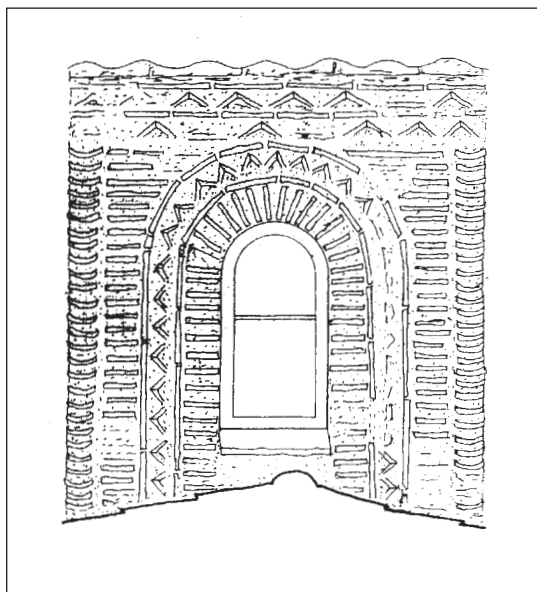
Εικ. 227. Κεντρικός τρούλος. Βορειοανατολική όψη πριν και μετά τις εργασίες, (Σκαρίφημα Γ. Ευθυμίου).

Εικ. 228. Κεντρικός τρούλος. Νοτιοανατολική όψη πριν και μετά τις εργασίες, (Σκαρίφημα Γ. Ευθυμίου).

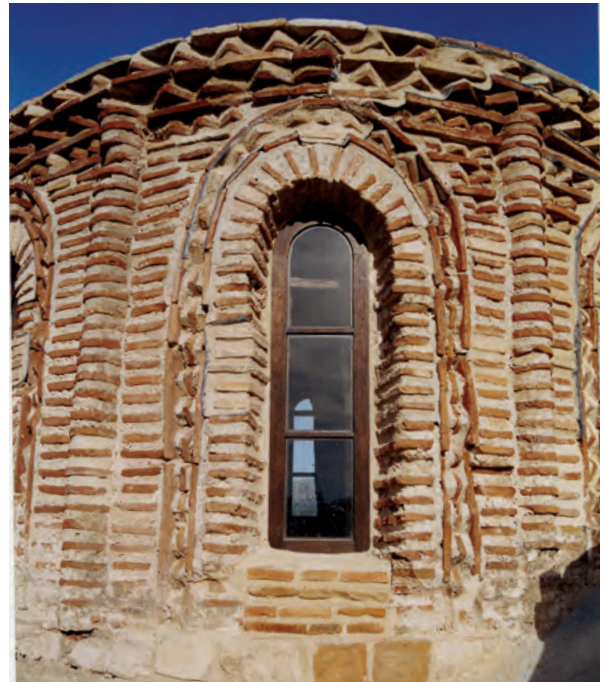
Εικ. 229. Κεντρικός τρούλος. Ανατολική όψη πριν και μετά τις εργασίες, (Σκαρίφημα Γ. Ευθυμίου).

Εικ. 230. Κεντρικός τρούλος. Δυτική όψη πριν και μετά τις εργασίες, (Σκαρίφημα Γ. Ευθυμίου).

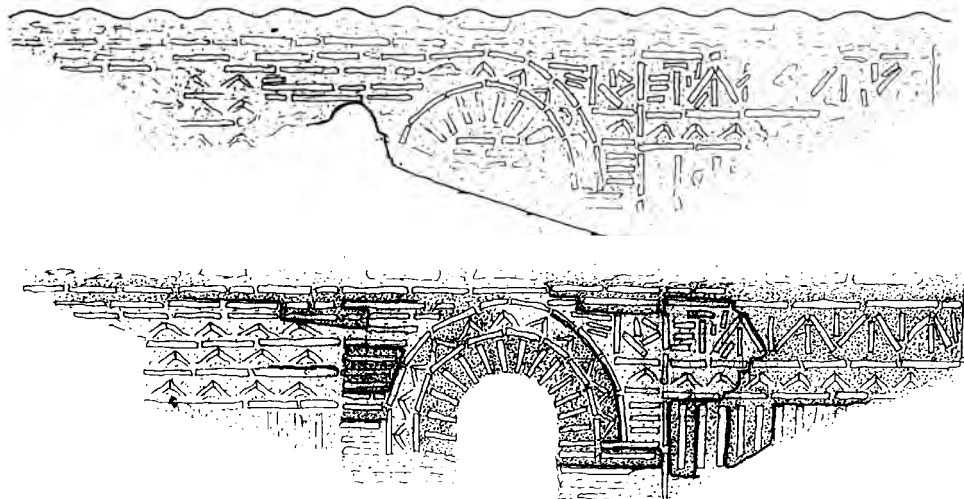

Εικ. 231 α,β. Κεντρικός τρούλος. Δυτική όψη πριν και μετά τις εργασίες (2004-2006).

Εικ. 231 α,β. Κεντρικός τρούλος. Νοτιοανατολική όψη πριν και μετά τις εργασίες (2004-2006).

Βόρειος Τρούλος. Αφαιρέθηκαν οι μεταγενέστερες επεμβάσεις (κονιάματα και εμβόλιμες πλίνθοι) που κάλυπταν το μεγαλύτερο μέρος των όψεων του τρούλου (εικ. 232α,β και 233α, β). Ακολούθησε η συμπλήρωση και αποκατάσταση του ποικίλου κεραμοπλαστικού διακόσμου του τυμπάνου του τρούλου όπως π.χ. η ζώνη ιχθυάκανθος στη ΝΔ πλευρά και η τριπλή οδοντωτή ταινία στη ΝΑ πλευρά. Η νότια

Εικ. 232 α,β. Βόρειος τρούλος. Ανατολική όψη πριν και μετά τις εργασίες.

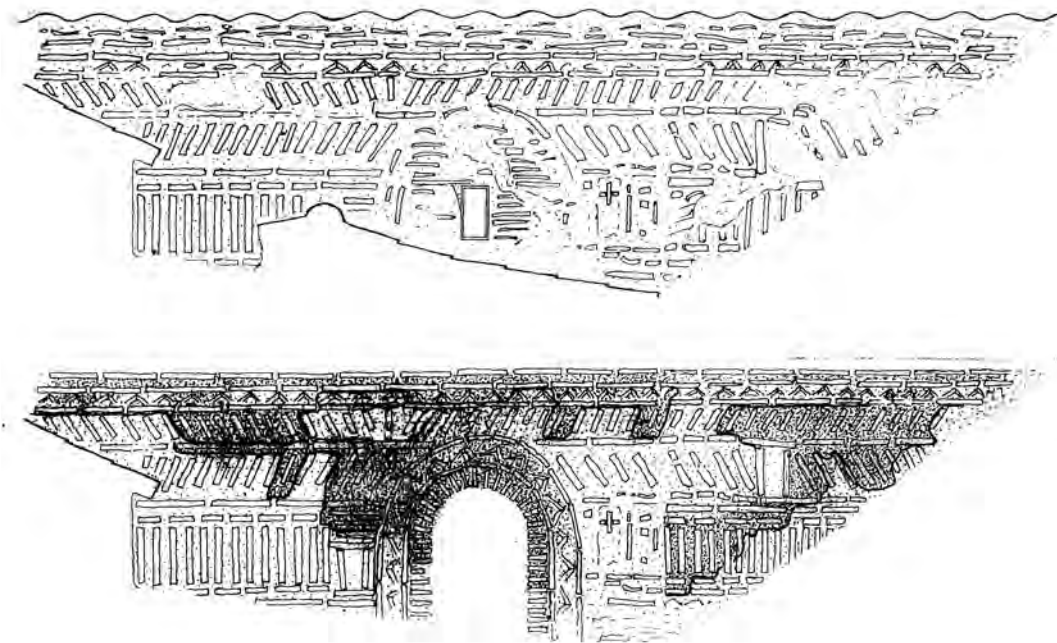
Εικ. 233 α, β. Βόρειος τρούλος. Ανατολική όψη πριν και μετά τις εργασίες.

πλευρά του (μεταξύ βόρειου και κεντρικού τρούλου) αποτελείται από αμιγή πλινθοδομή χωρίς διάκοσμο).

Διανοίχθηκαν τα φραγμένα παράθυρα και αποκαταστάθηκαν τα πλίνθινα πλαίσιά τους στη δυτική και ανατολική πλευρά.

Νότιος Τρούλος. Το μεγαλύτερο μέρος των όψεων του καλυπτόταν με υλικά παλαιότερων επικεραμώσεων της στέγης, τα οποία απομακρύνθηκαν³⁰⁶ καθώς και πολλά μεταγενέστερα κονιάματα που έφρασαν κακότεχνα τα σημεία των φθορών που είχε υποστεί ο τρούλος. Έγινε σημειακή αποκατάσταση του κεραμοπλαστικού διακόσμου του τρούλου και συγκεκριμένα της ζώνης ιχθυάκανθας που περιτρέχει τις έξι πλευρές του τυμπάνου. Αποκαταστάθηκε ακόμη ο μαϊάνδρος στη νοτιοδυτική πλευρά και η τριπλή οδοντωτή ταινία στο πάνω μέρος της βορειοδυτικής. Διανοίχθηκαν τα μερικώς φραγμένα παράθυρα της ανατολικής και δυτικής πλευράς και αποκαταστάθηκαν τα οδοντωτά πλαίσιά τους (εικ. 234α,β 235α,β).

Εργασίες πραγματοποιήθηκαν, επίσης, στα ανατολικά αετώματα, πάνω από τις

Εικ. 234 α, β. Νότιος τρούλος. Δυτική όψη πριν και μετά τις εργασίες (2004-2006).

(Σκαρίφημα Γ. Ευθυμίου).

Εικ. 235 α, β. Νότιος τρούλος. Δυτική όψη κατά τη διάρκεια των εργασιών.

στέγες των αψίδων του ιερού Βήματος και των παραβημάτων (εικ.236,237). Στο κεντρικό αέτωμα διανοίχθηκαν τα σε σχήμα πτερυγίων πλευρικά ανοίγματα του παραθύρου. Στερεώθηκε ο πλούσιος κεραμοπλαστικός διάκοσμος (έγκοπτες πλίνθοι σε σχήμα δισέψιλον, σταυροί, ρόμβοι, κ.α.), η κατάσταση διατήρησης του οποίου ήταν αρκετά βεβαρημένη και κινδύνευαν να χαθούν πολλά από τα προαναφερόμενα στοιχεία του.

Εικ. 236. Εργασίες στα ανατολικά αετώματα.

Εικ. 237. Ανατολική όψη του μνημείου, κατά τη διάρκεια των εργασιών (2004-2006).

Στη νότια αψίδα (προέρχεται από τη μεσοβυζαντινή βασιλική που υπήρχε στην ίδια θέση) μετά από καθαρισμό με υδροβολή χαμηλής πίεσης, αποκαλύφθηκε το αρχικό οδοντωτό γείσο στο νότιο τμήμα της αψίδας), ενώ στο κέντρο ήρθε στο φως τριγωνική εσοχή με τις επάνω συγκλίνουσες πλευρές της οριοθετημένες από κεράμους (εικ.238). Τα στοιχεία αυτά στερεώθηκαν, καθώς παρουσίαζαν προβλήματα διατήρησης, λόγω τις αποσάθρωσης των συνδετικών κονιαμάτων.

Εργασίες έγιναν επίσης στη νότια πλευρά του ναού³⁰⁷. Συγκεκριμένα καθαρίστηκε η τοιχοποιία και απομακρύνθηκαν τα τσιμεντένια επιχρίσματα, που πρόχειρα κάλυπταν σαθρά τμήματά της. Έγινε συρραφή των ρωγμών στο ύψος των παραθύρων, αποκαταστάθηκε μικρό τμήμα του πλίνθινου τόξου του δυτικού παραθύρου, που παρουσίαζε απώλεια των πλίνθινων στοιχείων, ανοίχθηκαν οι δοκοθήκες, έγιναν σημειακά αρμολογήματα στην τοιχοποιία, στα πεζούλια και στις παραστάδες. Ανάλογες εργασίες έγιναν και στο νεώτερο καμπαναριό.

Σημαντικότερες εργασίες έγιναν στον νότιο τοίχου του νάρθηκα, στο τμήμα πάνω από την είσοδο, που ήταν άτεχνα επιχρισμένο με παχύ στρώση τσιμεντοκονιάματος (εικ.239α-γ). Μετά την απομάκρυνση του διαπιστώθηκε ότι η τοιχοποιία παρουσίαζε μεγάλη απώλεια δομικού υλικού, ρωγμές και διαμπερείς οπές³⁰⁸. Ανακτήθηκε και στερεώθηκε μέρος της τοιχοποιίας και έγινε συμπλήρωση των πλίνθινων στοιχείων του μεγάλου βαθμιδατού τόξου που υπάρχει πάνω από την είσοδο. Επίσης, απομακρύνθηκε το τμήμα κιονίσκου τέμπλου με το συμφυές κιονόκρανο που ήταν εντοιχισμένο στο ίδιο σημείο³⁰⁹ και παράλληλα στερεώθηκαν και καθαρίστηκαν τα υπόλοιπα βυζαντινά γλυπτά, που παισιώνουν σήμερα τη νότια είσοδο και τα οποία προέρχονται από το βυζαντινό μαρμάρινο τέμπλο της Βλαχέρνας.

Το έτος 2005 έγιναν παράλληλα και εργασίες στερέωσης των τοιχογραφιών του νάρθηκα³¹⁰ (εικ. 240), που λόγω κυρίως της υγρασίας παρουσίαζαν πολλά προβλήματα, όπως αποκόλληση της τοιχογραφημένης επιφάνειας από το υπόστρωμα (κυρίως σε σημεία των καμαρών και στο φουρνικό), απώλεια τμήματος των τοιχογραφιών (βόρειο αψίδωμα), κονιοροποίηση της ζωγραφικής επιφάνειας, κ.α.³¹¹

Έγιναν δείγματα καθαίρεσης επιχρισμάτων και διερεύνηση τυχόν ύπαρξης τοι-

Εικ. 238. Νότια αψίδα, κατά τη διάρκεια των εργασιών.

Εικ. 239. α, β, γ. Νότια πλευρά του ναού πριν, κατά τη διάρκεια και μετά τις εργασίες (2004-2006).

Εικ. 240. Εργασίες στερέωσης τοιχογραφιών, 2005.

χογραφιών και στη συνέχεια έγινε καθαίρεση του συνόλου των νεωτέρων επιχρισμάτων του νάρθηκα. Οι συντηρημένες τοιχογραφίες στερεώθηκαν με ενέματα και με νέα περιμετρικά στεφανώματα (αφού απομακρύνθηκαν τα παλιότερα που παρουσίαζαν φθορές) και καθαρίστηκε με αποιονισμένο νερό η ζωγραφική επιφάνειά τους³¹². Επίσης, έγιναν δύο μικρών διαστάσεων δείγματα στον κυρίως ναό και συγκεκριμένα στον τοίχο πάνω από τις κιονοστοιχίες (βόρειο και νότιο τοίχο) όπου διαπιστώθηκε η ύπαρξη βυζαντινών τοιχογραφιών για τις οποίες γίνεται λόγος στο κεφάλαιο που ακολουθεί.

Την ίδια χρονιά τοποθετήθηκε νέα ηλεκτρολογική εγκατάσταση στο νάρθηκα (αφού απομακρύνθηκε η παλαιά με τα εμφανή καλώδια που διέτρεχαν τις τοιχοποιίες του μνημείου). Για την προστασία του μαρμαροθετήματος του δαπέδου τοποθετήθηκε νέο ξύλινο δάπεδο στον κυρίως ναό³¹³.

Το 2014 πραγματοποιήθηκαν εργασίες καθαρισμού και συντήρησης των αρχιτεκτονικών μελών του ναού η κατάσταση η των οποίων ήταν απογοητευτική³¹⁴ (εικ.241α,β, 242). Εκτός από την αιθάλη και τους ρύπους που είχαν επικαθίσει, οι

Εικ. 241 α, β. Συντήρηση αρχιτεκτονικών μελών του ναού, κατά τη διάρκεια των εργασιών.

Εικ. 242. Συντήρηση κιονόκρανου ναού.

Εικ. 243. Συντήρηση ναού καθαρισμός ανάγλυφων πλακών νότιου τάφου.

Εικ. 244. Ανατολικά κτίρια (1985).

Εικ. 245. Δυτικά ερειπωμένα κτίρια (1985).

κίονες και τα κιονόκρανα είχαν δεχθεί ακαλαίσθητη ζωγραφική. Την ίδια περίοδο έγινε επίσης, συντήρηση και καθαρισμός των αναγλύφων πλακών του νότιου τάφου (εικ. 243).

Στα προσκτίσματα της μονής πραγματοποιήθηκαν εκτενείς εργασίες αναστήλωσης και συντήρησης μετά από αρκετά έτη στα πλαίσια του έργου ΕΣΠΑ κατά τα έτη 2011-2015.³¹⁵ Λόγω της έλλειψης συντήρησης στο μεσοδιάστημα όλα τα κτίρια, (ανάλογα με τη θέση τους στο χώρο της μονής χαρακτηρίζονται ως ανατολικά και δυτικά³¹⁶), είχαν παρουσιάσει σοβαρές φθορές σε οικοδομικό και στατικό επίπεδο (εικ. 244, 245). Οι εργασίες στα μεν δυτικά κτίρια (εικ. 246) αφορούσαν αρχικά εκτεταμένους καθαρισμούς χειρωνακτικά, διαλογή του δομικού υλικού και έλεγχο της κατάστασης των θεμελίων. Στη συνέχεια ξεκίνησαν εργασίες αναστήλωσης, ώστε το κτίριο να αποκατασταθεί στην αρχική του μορφή, σύμφωνα με τα σχέδια των εγκεκριμένων μελετών. Ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε στη διαφύλαξη των υπάρχοντων τμημάτων και στην αποκατάσταση των πεσών στον όροφο του κτιρίου «Κωτσέκι», για τους οποίους πελεκήθηκαν πάνω από 800 τεμάχια γωνιών στο χέρι έτσι ώστε να προσομοιάζουν στους ήδη υπάρχοντες πεσσούς (εικ. 250). Το κτίριο σε μεγάλο ποσοστό ανακατασκευάστηκε εκ θεμελίων, σύμφωνα με τα σχέδια της μελέτης (εικ. 247). Στο εσωτερικό του διατηρήθηκαν ως ίχνη τα βαρελοπιθώματα που βρέθηκαν, δηλαδή οι βάσεις όπου τοποθετούνταν τα βαρέλια. Τα δάπεδα και τα τα-

*Εικ. 246. Δυτικά
ερειπωμένα κτίρια.
Πριν τις εργασίες
συντήρησης (2011).*

*Εικ. 247. Δυτικά κτίρια.
Μετά τις εργασίες συν-
τήρησης (2015).*

Εικ. 248. Ανατολικά κτίρια πριν τις εργασίες συντήρησης (2011).

Εικ. 249. Ανατολικά κτίρια μετά τις εργασίες συντήρησης (2015).

βάνια κατασκευάστηκαν από το προσωπικό του έργου, αφού τοποθετήθηκαν νέα πατοδόκαρα, ενώ οι στέγες έγιναν από εξειδικευμένους τεχνίτες. Ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό στοιχείο που μαζί με τους πεσσούς συνθέτουν την επιβλητική όψη του κτιρίου αποτελούν τα κάθετα δρύφρακτα χωρίσματα που τοποθετήθηκαν επί των ανοιγμάτων που υπήρχαν στο αρχικό κτίριο και χρησίμευαν για τον αερισμό του χώρου. Στο κτίριο του κελιού που προσαρτάται στο πρώην «Κωτσέκι» αποκαταστάθηκε επιπλέον το τζάκι και προσαρμόστηκε εσωτερική κλίμακα για την επικοινωνία των δύο κτιρίων εσωτερικά. Τα κουφώματα των κτιρίων κατασκευάστηκαν από ξυλεία καστανιάς, σύμφωνα με τα σχέδια και σύμφωνα με τα επί τόπου ευρήματα, δηλαδή τα αρχικά κουφώματα.

Στα ανατολικά κτίρια (εικ. 248) οι εργασίες περιελάμβαναν απομάκρυνση των εναπομείναντων τμημάτων της στέγης. Κατά τη διάρκεια του καθαρισμού του ισόγειου αποκαλύφθηκαν ταφές, οι οποίες αφού καθαρίστηκαν και αποτυπώθηκαν απομακρύνθηκαν για να συνεχίσει η πορεία του έργου όπως προβλεπόταν. Βρέθηκε ακόμη ίχνος πέτρινου τοίχου στο ισόγειο το οποίο και διατηρήθηκε με τοπικά αρμολογήματα. Αποκαταστάθηκαν και συμπληρώθηκαν οι υπάρχουσες λίθινες κλίμακες για την άνοδο στον όροφο των κτιρίων. Η αποκατάσταση των ρωγμών στις τοιχοποιίες περιελάμβανε λιθοσυρραφές, γεμίσματα, αποκαταστάσεις και εκτενές και βαθύ αρμολόγημα. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι τα κονιάματα που χρησιμοποιήθηκαν στο έργο παρασκευάστηκαν σύμφωνα με την πρόταση σύνθεσης κονιαμάτων που προέκυψε από δειγματοληπτικούς ελέγχους που αναλύθηκαν στο εργαστήριο του Τμήματος ορυκτών πόρων του Πανεπιστημίου Κρήτης³¹⁷. Η σύνθεση περιελάμβανε τη χρήση υδράσβεστου, φυσικής ποζολάνης και μικρή ποσότητα λευκού τσιμέντου.

Στο επίπεδο της στέψης της στέγης αποκαταστάθηκαν οι κρηπίδες. Τοποθετήθηκαν νέα πατοδόκαρα, αποκαταστάθηκαν οι στέγες, κατασκευάστηκαν δάπεδα και ταβάνια και ολοκληρώθηκαν τα εσωτερικά επιχρίσματα. Εξωτερικά αρμολογήθηκαν και τα δύο κτίρια και αποκαταστάθηκαν οι καμινάδες των τζακιών και τοποθετήθηκαν νέα κουφώματα.³¹⁸

Για τη λειτουργία του συγκροτήματος συντάχθηκε Ηλεκτρομηχανολογική μελέτη, σύμφωνα με την οποία ηλεκτροδοτήθηκε και υδροδοτήθηκε το συγκρότημα. Παράλληλα προβλέφθηκε και η απαιτούμενη πυροπροστασία. Κατασκευάστηκε αποχέτευση και διαμορφώθηκε χώρος για τις ηλεκτρομηχανολογικές εγκαταστάσεις. Προβλέφθηκαν ακόμη και μελλοντικές παροχές που πιθανά να χρειαστούν,

όπως δίκτυο WiFi και δίκτυα τηλεφώνου. Έτσι, τα κτίρια κατά την παράδοσή τους (εικ. 249,250) είχαν εξοπλιστεί με σύγχρονα δίκτυα που τα καθιστά πλέον χρηστικά. Η επιτυχής έκβαση των εργασιών κρίνεται τόσο στην αναστήλωση-συντήρηση των κτιρίων, όσο και στην αισθητική διαφύλαξη της αρχικής χρήσης παρά το νέο λειτουργικό πρόγραμμα που πρόκειται να υπηρετήσουν τα κτίρια του συγκροτήματος.

Το έργο της Βλαχέρνας, στα πλαίσια του οποίου πραγματοποιήθηκε και η παρούσα έκδοση, αποτελεί για αυτό το λόγο ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα σύγχρονου αρχαιολογικού έργου που εντάσσει στη σύγχρονη ζωή μνημεία του παρελθόντος και έτσι έχει τη δυνατότητα το ευρύ κοινό να τα επισκέπτεται, να τα χρησιμοποιεί και να γνωρίζει μέσα από αυτά ένα κομμάτι της ιστορίας μας.

Βαββαγα Ν.Παπαδοπούλου
Δρ Αρχαιολόγος

Χρ. Αναγνώστου
Αρχιτέκτων μηχανικός

Εικ. 250. Αποψη των δυτικών κτιρίων μετά το πέρας των εργασιών.

SUMMARIES

Vlacherna. The conservation works

Vlacherna was listed as a protected historic building in the National Inventory of Architectural Heritage in 1921 (Official Government Gazette 68/A/26-4-1921). The church building has acquired the form it has today through works performed mainly in earlier years by the various ecclesiastical councils and, in recent years, by the Archaeological Service.

Among the major consolidation and restoration works that were carried out at Vlacherna are those of the years 1975-6, when, in an attempt to seal off the cracks of the vaults, part of the most important Byzantine wall paintings of the church were located and a little later uncovered.

The second major intervention took place at Vlacherna in the years 2004-2006. Works began from the roof of the nave that presented quite a few defects deteriorating the already problematic state of preservation of the conserved in 1967 Byzantine murals. The larger part of the successive tile roofing layers was removed, the one that covered big sections of the lateral church vaults, many windows of which had been walled up. Removed also were the recent mortar layers and the clumsy rudimentary repairs of the masonry in the vaults, while the brickwork ornamentation was restored. Many of the blocked windows were opened and their brick frames (forming dentate bands) were reconstructed. Similar works were also executed on the east side, where a large part of the brickwork ornamentation was consolidated, since it was affected by serious problems and was running the risk of collapse. Cracks were rectified by stitching techniques and a large part of the south side, above the narthex entrance, was consolidated.

In 2005, parallel to the other conservation works, the wall paintings of the narthex underwent consolidation, as, due mainly to moisture penetration, faced a variety of problems. Later, in 2014, cleaning and conservation procedures were applied on the architectural elements of the church the state of which was disappointing. Apart from soot and pollutants that had been accumulated on the surface, the columns and capitals had been overpainted in an artless looking style. It was in the same period, too, that conservation and cleaning of the relief slabs of the south tomb was carried out.

In the annexes of the monastery, extensive restoration and conservation works were conducted in the context of the NSRF project, in the years 2011 to 2015, under the

supervision of the Ephorate of Antiquities of Arta. There were included repair of mortar joints and application of mortars, roof reconstruction, replacement of casings, restoration of architectural elements and internal divisions, creation of layout in the surroundings by means of pavings, along with other works aiming at the restoration and reuse of the buildings.

The beneficial outcome of the works is evidenced as much by the successful restoration-conservation of the buildings as by the aesthetic preservation of the original use, despite the new functional programme that the buildings of the monastery complex are about to fulfill.

The Vlacherna project, in the context of which the present publication was also undertaken, provides, for this very reason, a characteristic example of a contemporary archaeological venture that integrates into modern life monuments of the past and, thus, the general public is given the opportunity to visit them, use them and, through them, get acquainted with a part of our history.

Varvara N. Papadopoulou, Chrysanthi Anagnostou

